

РЕЦЕНЗІЯ

доцента кафедри організації підприємництва та біржової діяльності
Національного університету біоресурсів і природокористування України,
кандидата економічних наук, доцента **ТОМАШЕВСЬКОЇ Ольги Анатоліївни**
на дисертацію **МІРЗОЄВА Тимура Джабраїловича** на тему:
«Економічна ефективність виробництва продукції нішевих технічних культур»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 051 «Економіка»

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Трансформаційні процеси, що відбуваються в економіці України в умовах повномасштабного воєнного стану, зумовлюють необхідність глибокого переосмислення стратегічних пріоритетів розвитку базових галузей національного господарства. Найбільш деструктивного впливу зазнав агропромисловий комплекс країни, який наразі функціонує в умовах системної кризи, викликаній масштабними матеріально-фінансовими втратами, скороченням обсягів виробництва та суттєвим зниженням рівня його економічної ефективності. Блокування чорноморських портів і ворожі обстріли дунайської портової інфраструктури різко обмежили експортний потенціал країни. Оскільки внутрішні ціни на зерно на пряму залежать від міжнародної торгівлі, в Україні сформувалися надлишкові запаси нереалізованих зернових, олійних культур і продуктів переробки соняшнику. Ситуацію ускладнюють кліматичні зміни, що перешкоджають вирощуванню традиційних культур у південних регіонах, а також необхідність переорієнтації українського аграрного виробництва відповідно до вимог Європейського зеленого курсу, до якого доєдналася Україна. У свою чергу, глобальний тренд на здорове харчування стимулює попит на функціональну продукцію, що робить вирощування нішевих і нішевих технічних культур дедалі більш перспективним напрямом для вітчизняного агробізнесу.

У зв'язку з цим проблеми, порушені в дисертаційному дослідженні Т. Д. Мірзоєва, зокрема щодо обґрунтування напрямів забезпечення і підвищення економічної ефективності виробництва нішевих технічних культур, є досить актуальними.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і пропозицій дисертації, їх достовірність і новизна. Автором роботи обґрунтовано та вирішено такі завдання: досліджено теоретичну сутність і основні методичні підходи до визначення економічної ефективності виробництва; охарактеризовано поняття і потенціал нішевих культур, із виокремленням ефектів і ризиків їхнього виробництва; розкрито сутнісно-функціональні характеристики й охарактеризовано господарську цінність нішевих технічних культур; проаналізовано тенденції виробництва й експорту продукції нішевих технічних культур у світі; здійснено аналіз сучасного стану вирощування нішевих технічних сільсько-господарських культур в Україні; виконано оцінку економічної ефективності виробництва продукції нішевих технічних культур і досліджено тенденції її експорту-імпорту в Україні; обґрунтовано перспективи поширення вирощування нішевих культур як інструменту адаптації агробізнесу до зміни клімату і ризиків воєнного часу; розроблено комплекс стратегічних напрямів і інструментів підвищення економічної ефективності вирощування нішевих технічних культур у контексті вимог Європейського зеленого курсу; доведено можливість підвищення економічної ефективності виробництва продукції нішевих технічних культур через розвиток їх поглибленої переробки.

Автором розроблено прикладний організаційно-економічний інструментарій щодо забезпечення і підвищення економічної ефективності виробництва нішевих технічних

культур. Зокрема, обґрунтовано напрями підвищення економічної ефективності виробництва продукції нішевих технічних культур через комплексний науково-прикладний підхід, який базується на інтеграції технологічних інновацій і фінансових механізмів у межах парадигми сталого розвитку і циркулярної економіки та регуляторних вимог Європейського зеленого курсу, а також науково-практичні підходи до підвищення економічної ефективності через механізм ресурсної оптимізації.

Мета дисертаційного дослідження полягає у розробленні теоретико-методичних засад і практичних рекомендацій щодо забезпечення та підвищення економічної ефективності виробництва продукції нішевих технічних культур в Україні.

Структура дисертації характеризується логічною внутрішньою побудовою, що дозволило автору повною мірою охопити предмет дослідження. У роботі цілком забезпечено комплексність і системність підходів до вивчення, відповідність методики поставленим завданням. Дослідження базується на достатній джерельній базі та широкому методичному забезпеченні, що уможливило повне вивчення об'єкта в усій різноманітності його взаємозв'язків і взаємозалежностей.

Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних літературних джерел і додатків.

У першому розділі здійснено теоретичний огляд літератури, що стосується трактування поняття «економічна ефективність», а також понять «нішеві культури» і «нішеві технічні культури» та їх ролі в розвитку сільськогосподарського виробництва. Автором визначено, що економічна ефективність виробництва продукції нішевих технічних культур – це досягнення максимального прибутку за рахунок оптимального поєднання виробничих ресурсів, технологій і ринкової стратегії, при якому граничний дохід дорівнює граничним витратам, а середня собівартість продукції є мінімальною. «Нішеві культури» автором трактуються як такі, що дозволяють досягти низки економічних, екологічних і соціальних позитивних ефектів. У свою чергу, сутність нішевих технічних культур автором розкрито через призму двох ключових стратегічних напрямів. Зокрема, безпосередньо нішевими технічними культурами автор називає ті: які виступають інструментом стабілізації аграрного виробництва і його адаптації до зміни клімату та ризиків війни; продукція яких є сировиною для створення споживчої цінності і доданої вартості: зокрема, продуктів преміального фуд-ритейлу (олії холодного віджиму, ефірні олії) і побічних продуктів (шрот, макуха, солома, полова, паливні пелети), за рахунок того, що всі частини рослин використовуються.

Другий розділ присвячено дослідженню тенденцій виробництва й експорту продукції нішевих технічних культур у світі, сучасного стану їх вирощування в Україні, а також питанню економічної ефективності виробництва продукції нішевих технічних культур і тенденцій її експорту-імпорту в Україні. На підставі дослідження зазначених питань автор у логічному взаємозв'язку стверджує, що вирощування нішевих технічних культур є економічно й агроекологічно доцільним; таким, яке супроводжується високим рівнем економічної ефективності за сприятливих умов; є ефективним інструментом адаптації до зміни клімату, мінімізації ризиків і підвищення загальної рентабельності аграрних підприємств.

У третьому розділі автором обґрунтовано, що нішеві технічні культури в умовах кліматичних ризиків і ризиків воєнного часу є як екологічною необхідністю, так і інструментом стабілізації й розширення ринкового потенціалу аграрного виробництва. Враховуючи сукупність факторів, автором за п'ятибальною шкалою оцінено доцільність поширення вирощування в умовах Степу України льону олійного, гірчиці та коріандру. На підтвердження того, що одним із ефективних інструментів адаптації українських

агровиробників до кліматичних і воєнних ризиків може бути частковий перехід на інші культури – зокрема нішеві технічні, автором виконано моделювання структури посівних площ із розрахунку на одне фермерське господарство, що функціонує в зоні Степу України. Також у роботі обґрунтовано доцільність поширення вирощування багатофункціональних нішевих технічних культур (зокрема, льону олійного, гірчиці й коріандру) і необхідність підвищення його економічної ефективності в контексті необхідності запровадження «зелених практик» згідно вимог Європейського зеленого курсу. Предметну увагу було зосереджено на такому інструменті підвищення економічної ефективності виробництва як економія витрат на мінеральні добрива, що є актуальним у контексті вимог Європейського зеленого курсу та стабільного зростання цін на них. Зокрема, за допомогою економічного моделювання витрат автором обґрунтовано, що вирощування льону олійного в зоні Степу України може бути більш вигідним, порівняно з вирощуванням соняшнику й кукурудзи, за критеріями прибутковості на 1 га і рентабельності інвестицій за рахунок економії витрат на добрива. У свою чергу, шляхом економічного моделювання визначено залежність урожайності від таких факторів, як витрати на насіння, на добрива і на вологозабезпечення та розраховано оптимальні норми висіву, внесення добрив і зрошення для отримання максимального прибутку з 1 га при вирощуванні льону олійного в зоні Степу України. Розрахунок двох інвестиційних проектів із виробництва насіння коріандру у Степовій зоні України із залученням грантових коштів засвідчив, що сировинна модель потребує менше капіталу і демонструє вищу відсоткову рентабельність через малі зобов'язання, а модель глибокої переробки принесе в 6 разів більше чистого прибутку з тієї ж площі (20 га).

Дисертація завершується ґрунтовними висновками.

Значення одержаних результатів для науки й практики та рекомендації щодо їх можливого використання. У дисертаційному дослідженні автору вдалось досягти поставленої мети. Основні положення роботи доведені до рівня конкретних розробок і рекомендацій, які можуть бути використані у практичній діяльності.

Здійснено вклад у розроблення прикладних і теоретико-методичних рекомендацій і механізмів, які можуть бути запроваджені на місцевому та національному рівнях для підвищення ефективності виробництва продукції нішевих технічних культур. Запропоновані в дослідженні економічні й організаційні заходи сприятимуть інноваційним напрямкам використання нішевих технічних культур і підвищенню ефективності їх вирощування. Це дозволить диверсифікувати сільськогосподарське виробництво і більш ефективно адаптуватися агровиробникам до зміни клімату і ризиків воєнного часу, забезпечити додаткові джерела доходів для місцевих громад, створити нові робочі місця та передумови розвитку для представників дрібного і малого агробізнесу. Окрім того, результати дослідження можуть бути використані при формуванні державної аграрної політики та розробленні програм фінансової й нефінансової підтримки дрібних і малих фермерів у воєнний і повоєнний періоди.

Повнота викладення наукових положень, висновків і рекомендацій у наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації. Основні результати дисертаційного дослідження повною мірою висвітлено у 16 наукових працях, зокрема в 5 статтях у наукових виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України, 11 тезах доповідей на міжнародних конференціях.

Відсутність (наявність) порушення академічної доброчесності. Дисертація є самостійно написаною кваліфікаційною науковою працею з науково-обґрунтованими висновками і рекомендаціями. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідні джерела. У роботі відсутнє привласнення чужих ідей, результатів

або слів без оформлення належного цитування. Таким чином, у дисертаційному дослідженні Т. Д. Мірзоєва на тему: «Економічна ефективність виробництва продукції нішевих технічних культур» відсутні порушення академічної доброчесності.

Питання для дискусійного обговорення та недоліки дисертації щодо її змісту та оформлення. У цілому позитивно оцінюючи роботу, можна відзначити такі дискусійні моменти:

1. Визнаючи виконаний автором глибокий аналіз господарської цінності нішевих технічних культур на прикладі основних їх представників у підрозділі 1.3 (льону олійного, гірчиці, сафлору фарбувального і коріандру), вважаємо, що робота суттєво виграла б, якби автор розглянув ширшу сукупність (або більш репрезентативну вибірку) таких культур, що дозволило б забезпечити вищий рівень узагальнення теоретичних висновків.

2. У дисертації вбачається певна неузгодженість щодо об'єктів дослідження між розділами. Зокрема, в теоретичному підрозділі 1.3 автор описує господарську цінність льону олійного, коріандру, сафлору та гірчиці. Натомість у другому розділі частково об'єктом аналізу, у тому числі виступають коноплі, хоча теоретичне підґрунтя для їх дослідження в першому розділі не сформовано. Водночас сафлор фарбувальний повністю випадає з подальшого аналізу. Автору було б доцільно забезпечити наскрізну логіку дослідження та уніфікувати перелік аналізованих культур в усіх розділах роботи, розширивши теоретичний огляд у першому розділі чи зосередивши аналітичні розрахунки у другому розділі виключно на базових об'єктах.

3. У третьому розділі доцільно було б висвітлити механізми подолання нетарифних бар'єрів для українських нішевих продуктів в умовах блокованої логістики, так як переорієнтація на світовий тренд здорового харчування передбачає жорстку конкуренцію на ринках ЄС та світу, де діють суворі стандарти (наприклад, Organic Standard).

Водночас наведені зауваження та дискусійні моменти дисертаційного дослідження принципово не впливають на наукову й практичну цінність одержаних автором результатів і не знижують у цілому високої позитивної оцінки роботи.

Загальний висновок. Дисертація є завершеною, самостійно підготовленою кваліфікаційною науковою працею, в якій отримано нові науково обґрунтовані та практично цінні результати, що вирішують важливе наукове завдання. Актуальність обраної теми дисертації, ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, новизна та повнота викладу в опублікованих наукових працях повністю відповідають вимогам наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 року «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» і Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 року, а її автор Мірзоєв Тимур Джабраїлович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії зі спеціальності 051 «Економіка» галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки».

Рецензент доцент кафедри організації підприємництва та біржової діяльності Національного університету біоресурсів і природокористування України, кандидат економічних наук, доцент Ольга ТОМАШЕВСЬКА